

BEYPAZARI VE ÇEVRESİNDEKİ KAYA YAPILARI, YERLEŞİM ALANLARI, MEZARLAR, KİLİSELER

ROCK STRUCTURES, SETTLEMENTS, TOMBS, CHURCHES IN BEYPAZARI AND ITS SURROUNDINGS

СКАЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ, ПОСЕЛЕНИЯ, ГРОБНИЦЫ, ЦЕРКВИ В БЕЙПАЗАРИ И ЕГО ОКРЕСТНОСТЯХ

Özlem SARI*
Bahattin ÇELİK**

ÖZ

Beypazarı ve çevresi jeolojik yapısı itibarıyla yumuşak kaya alanlarına sahip olması ve su havzalarını oluşturduğu vadilerin bulunması, orta Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi yapay ve doğal kaya yapıları bünyesinde barındırmıştır. Çalışmada bu mağaraların yoğun olduğu alanlar seçilerek, saha araştırması yöntemiyle altı ana bölge tespit edilmiştir. Beypazarı'ndaki söz konusu kaya yapılarının, çoğunluğu Kirmir vadisinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerdeki kaya yapıları incelenerek, insanları buraları; yerleşim yeri, mezar ve ibadet mahalli olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu yapılar, insan yaşamını ve insan çevre ilişkisini yansıtmaları açısından geçmişe dair kayda değer bilgiler vermektedir. Kaya yapıları, bu coğrafyada geçmiş dönemlerde yaşamış toplulukların asırlar boyunca, yaşayışlarına dair önemli ipuçları sunar. Keza, buralardan günümüze intikal eden yapılar ve arkeolojik kalıntılar, insanların düşünce ve inanç yapılarına dair somut veriler sunabilmektedir. Üzerinde çalışılan Beypazarı kaya yapıları aynı coğrafyada bulunan Frigya bölgesindeki birçok kaya mezarları ve yerleşim yerleri kadar mimari stillere sahip değildir. Bu çalışmada değerlendirmeye tabi tutulan mağaralar, basit mimari yapıya sahip oldukları gibi, doğal formlu özellikleri daha ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada, mağara odaları değerlendirilirken çoğu zaman belirli bir mimari stili ön plana çıkarmakta zorlanılmıştır. Yine de bu yapıların geometrik özellikleri, duvarlarda bulunan ikonografik resimler ve sıvama izleri veya dışarıyla olan konumları ve odalar arasındaki bağlantı yolları vurgulanmaya çalışılmıştır.

* **ORCID:** [0009-0006-8982-287X](https://orcid.org/0009-0006-8982-287X), Yüksek Lisans Öğrencisi., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ozlemsari007@gmail.com

** **ORCID:** [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379), Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. bcelik@aybu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Çelik, B., & Sarı, Ö. (2024). BEYPAZARI VE ÇEVRESİNDEKİ KAYA YAPILARI, YERLEŞİM ALANLARI, MEZARLAR, KİLİSELER. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (67), 1-16. **DOI:** [10.17498/kdeniz.1689562](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1689562)

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapıları, Yerleşim Alanları, Mezarlar, Kiliseler

Anahtar kelimeler: Beypazarı, Mağaralar, Kaya Mezarları, Kaya Kiliseleri, İnözü.

ABSTRACT

Beypazarı and its surroundings, due to their geological structure, have soft rock areas and valleys forming water basins, and as in many regions of Central Anatolia, they contain artificial and natural rock structures. In the study, areas where these caves are densely located were selected and six main regions were identified using the field research method. The majority of the rock structures in Beypazarı are concentrated in the Kirmir Valley. By examining the rock structures in these regions, it is understood that people used these places as settlements, tombs and places of worship. On the other hand, these structures provide significant information about the past in terms of reflecting human life and the human-environment relationship. Rock structures provide important clues about the lives of communities that lived in this geography in the past for centuries. Likewise, the structures and archaeological remains that have come down from these places to the present can provide concrete data about people's thought and belief structures. The Beypazarı rock structures studied do not have architectural styles as much as many rock tombs and settlements in the Phrygian region in the same geography. The caves evaluated in this study have simple architectural structures, while their natural form features are more prominent. For this reason, it was often difficult to highlight a certain architectural style when evaluating the cave rooms in the study. Nevertheless, the geometric features of these structures, iconographic paintings and plastering traces on the walls or their location with the outside and the connection paths between the rooms were emphasized.

Keywords: Beypazarı, Caves, Rock Tombs, Rock Churches, İnözü.

АННОТАЦИЯ

Тот факт, что Бейпазари и его окрестности имеют мягкие скальные породы с точки зрения геологической структуры и наличия долин, где образуются водные бассейны, как и во многих других регионах центральной Анатолии, привел к появлению искусственных и естественных скальных структур. В ходе исследования были выбраны районы, в которых находится большое количество пещер, и методом полевых исследований были определены шесть основных регионов. Большинство этих скальных структур в Бейпазари сосредоточено в долине Кирмир. Анализируя скальные структуры в этих регионах, можно понять, что люди использовали их в качестве поселений, могил и мест поклонения. С другой стороны, эти структуры предоставляют значительную информацию о прошлом с точки зрения отражения жизни людей и взаимоотношений человека и окружающей среды. Скальные структуры дают важные сведения о жизни сообществ, которые проживали в этой местности в прошлом на протяжении веков. Аналогичным образом, сооружения и археологические останки, сохранившиеся до наших дней, могут предоставить конкретные данные о мышлении и верованиях людей. Исследованные скальные структуры Бейпазари не имеют архитектурных стилей, как многие скальные гробницы и поселения во Фригии в той же географии. Пещеры, рассмотренные в данном исследовании, имеют простые архитектурные структуры, а их природные формы более заметны. По этой причине при оценке пещерных залов зачастую было сложно выделить какой-то определенный архитектурный стиль. Тем не менее, старались подчеркнуть геометрические особенности этих сооружений, иконографические росписи и следы штукатурки на стенах, их расположение по отношению к внешнему пространству и пути сообщения между помещениями.

Ключевые слова: Бейпазари, Пещеры, Скальные гробницы, Скальные церкви, Инёзю.

Giriş

Beypazarı'nın Tarihi Coğrafyası

Beypazarı'nın kuzeyi dağlık bir alandır. Köroğlu dağ kütesinin yükseltilerinin azaldığı sahaları kapsayan Beypazarı coğrafyası, Sakarya nehrinin kollarında biri olan Kirmir suyu Beypazarı merkezinin güneyinden geçerken, geniş ve verimli bir vadi oluşturmuştur. Keza bu vadiye, kaynağını kuzeydeki dağlardan alan suların oluşturduğu İnözü deresinin bağlanmasıyla, Beypazarı'nın ana jeomorfolojik yapısı meydana gelmiş olur. (Kuntay, 2000, s.4)

Orhan Kuntay ile birlikte uzman ekip tarafından hazırlanan, Beypazarı İçesi Araştırma Raporu'nda bölgenin jeolojik yapısı hakkında verilen bilgiler, kayaların hangi jeolojik ortamda oluştuğunu açıklayacak niteliktedir. *Paleozoikte bir jeosenkinal içerisinde bulunan yöredeki tortul kayaların büyük kısmı metamorfizmaya uğramıştır. Burası Hersinyen Orojeneji ile kıvrılmış, Alp Orojenezi ile metamorfik kayalar üzerinde kratojen (kırılğan) şekil değişikliği meydana gelmiştir. Üst jura 'dan itibaren uzun zaman deniz altında kalan arazide kalker birikimi olmuştur. Alt Kretase sonunda su üstüne çıkmış, Üst Kretase'de tekrar suların istilasına uğramış ve bir deniz halini almıştır. Bölge Lranien Orojenezi ile su üstüne çıkmıştır. Bunu takiben oluşan çukurlarda göllenme başlamıştır. Eosende tekrar sular altında kalmıştır. Daha sonra Eosendeki Prenen Orojenezi ile su yüzüne çıkmıştır. 3. zamanda yükselmiş, 4. Zamanda bugünkü şeklini almıştır. Miyosene ait kayalar, yörede en fazla yeri kaplar. Başören Köyü civarında çakıl taşı, gre, marn, bitümlü şist ve tüfit; Sopçaalan Köyü civarında çakmaktaşı, Kartak ve Erenler Tepe civarında volkanik breş, anglomera, tüf ve bazalt kayaları görülür. Pliyosene ait, Tekke Köyü civarında gre ve şist; Acıköy civarında kireçtaş, marn ve jips gibi kayalar görülmektedir.* (Kuntay, 2000, s.4)

Beypazarı'nın, coğrafi konumu: kuzey paralelini 40-10. dereceler, doğu meridyenini 31-56. dereceler teşkil eder. Denizden yüksekliği 675 m. olup, coğrafi sınırlar doğuda Ayaş, Gündül, kuzeyde Kıbrısçık, Seben, batıda Nallıhan, güneyde ise Polatlı ve Mihalicçık ilçeleri bulunmaktadır. Fiziki coğrafyası, bölgenin dağlık alanlar 900-1345 m. civarında olup, Kartak Dedekaşı, Dikmen ve Ahmetlerkaşı tepelerinden ibarettir. Beypazarı'nın su havzalarının genel itibariyle; batıda Zaviye deresi, kuzeyde İnözü deresi, doğuda Karakuyu çayı ve kolları, güneyde ise Kirmir çayı oluşturmaktadır.

Beypazarı'nın coğrafi yapısının en önemli unsurunu teşkil eden vadileridir. Suların oluşturduğu bu vadiler, şehrin yerleşimini ve sosyo-ekonomik yapısını belirleyen unsurların başında gelmektedir. Özellikle Kirmir vadisi, çalışma konumuz olan kaya yapılarının yoğun olarak bulunduğu sahaların başında gelmektedir. (Şener, 1976, s. 35, 36).

Beypazarı'nın, coğrafi konumundan dolayı yerleşim tarihi Erken Bronz Çağı'na kadar gitmektedir. Coğrafi olarak Anadolu'nun orta kısımlarında ve tarihi yolların güzergâhında bulunmasından dolayı (Anadolu'nun batısını ve doğuya bağlayan *Kral Yolu* ve İstanbul-Kudüs arasındaki *Roma Hac Yolu*) M.Ö. 2500'lerden itibaren birçok medeniyetle etkileşim içinde olmuştur. (Sevin, 2006, s. 6) Arkeolojik buluntulara göre en erken yerleşimler, Orta Tunç Çağı'na (M.Ö 2.500-2.000) kadar gitmektedir. (Özgüç, 1945, s. 291).

Kaya yapılarının yoğun olduğu; İnözü ve Kirmir vadisi ile, Kırbaşı, Dikmen ve Tahirler köyü etrafında bulunan kayalık alanlardan dolayı, Anadolu'nun en eski yerli ahalisini teşkil eden Luvilerin konuştuğu dil olan Luvice'de *kaya doruğu ülkesi* anlamına gelen Laganian olarak adlandırılmıştır. (Umar, 1993, s. 500) *Laganian*, hem bölgenin genel adı, hem de merkezî Dikmen Höyük olan yerin adı olmuştur. (Çalık, 2023, s. 69) Bu coğrafya, Luvice konuşan konfederatif yapıları halklarının kuzey sınırları içerisinde bulunmaktaydı.

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapıları, Yerleşim Alanları, Mezarlar, Kiliseler

Arkeolojik buluntular, bu bölgenin Hitit merkezi olan Orta Anadolu ile kültürel ve ticari ilişkiler içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Hırkatepe ve Sarılar'daki gaga ağızlı testiler, topuz başı ve idol buluntuları, Dikmen Höyük'teki tunç mühür, Uluköy'deki gaga ağızlı testiler, İncepelit ve Adaören kalelerinde bulunan seramikler, Beypazarı ve çevresinin, Hitit kültürüyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. (Özgüç, 1945, 289-292).

Bu veriler çerçevesinde, Lagania bölgesinin, Luvi-Hitit kültürü arasında varlığını sürdüren ve her iki kültürün özelliklerini yansıtan sınır niteliğindeki bir coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır. (Çalık, 2023, s.7).

M.Ö. 1200'lerdeki Ege göçlerinden sonra doğu Avrupa üzerinden Balkanlara gelip ve buradaki haklarla karışarak Anadolu'ya giren Frig toplulukları, 7. Yüz yılın ortalarından itibaren Gordion merkezli bir devlet kurarak, Orta Anadolu'yu içine alan olan büyük bir siyasi birlik kurmuşlardır. Frig krallığının ana merkezi Ankara ve Eskişehir havzası olup, kuzey-batı sınırları Beypazarı bölgesine kadar yayılmıştır. (Akurgal, 1990, s. 139, 191).

Friglerden sonra bölgeye hâkim olan Galatlar, batı Avrupa menşeli olup, Balkanlar üzerinden Anadolu'ya giriş yaparak, batı kısımlarını yağmaladıktan sonra, M.Ö. 268'den itibaren, Anadolu'nun ortalarına dağınık boylar halinde yerleşmişlerdir. Daha çok paralı asker olarak Anadolu'da tutulmaya çalışan Galatların en etkili grubunu teşkil eden Tektosaglar, Ankara'yı merkez edinerek güçlü bir krallık kurmuşlardır. Ankara'ya yakınlığı ve ticari ve kültürel bağlantıları olan Beypazarı ve çevresinin, Galat egemenliğinde kaldığı ve Galatlara ait kale, yol, mimari kalıntılar ve arkeolojik buluntuların günümüze kadar geldiği bilinmektedir. (Kaya, 2012, s. 1-16).

Galatlar, başta Ankara kalesi olmak üzere, merkez çevresinde birçok kale kurarak, Anadolu'da kale-şehir geleneğini geliştirmiştir. (Çalık, 2023, s. 8) Bu kalelerden biri de Beypazarı'ndan Ankara'ya yolu üzerindeki Lagania'da (Dikmen köyü) bulunan kaledir. Galat kalesi olarak da bilinen bu yapı, Kirmir vadisinden Ankara'ya giden yol üzerindeki, güvenliği sağlayan ana noktalardan biridir. Yine bu güzergâhta bulunan; Poyrazoğlu, Kızların Sekisi ve Adaören kaleleri Galatlar tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. (E. Vardar, 2005, s. 92,95), (E. Vardar ve A. Vardar, 1996, s. 246, 247, 254), (E. Vardar, 2006, s. 255-259), (Restle ve Belke, 1984, s. 95), (Suavi ve Ark. 2005, s. 125).

Roma İmparatorluğu, M.Ö. 25'lerde Augustus döneminde Galatya'yı yine Ankara merkezli bir eyalet haline getirilmiş ve bu eyaletin batı sınırları Kirmir çayının ortalarına kadar uzanmıştır. (Suavi ve Ark. 2005, s. 73).

Roma-Bizans dönemine ait kalıntılar, Kirmir vadisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde en önemli Rom-Bizans yerleşmeleri, Juliapolis (Gülseliler), Sykeon (Tahirler) ve Lagania/ Anastasiapolis (Dikmen höyük)'dir. Bu yerleşim alanlarında; kaya yerleşim yerleri, kaya mezarları, kaya kiliseleri, tümülüs, höyük, kale ve kilise kalıntıları mevcuttur. Hristiyanlığı yayılması ile Ankara önemli bir dinî merkez olmuştur. Ankara'nın piskoposluk merkezi olması dolayısıyla, aynı güzergâhında bulunan Lagania'nın da bu dinî gelişmelerden etkilendiğini görülmektedir. Keza, bu bölgeden geçen tarihî *Roma Yolu* üzerindeki kiliselerin yoğunluğu, dönemin tanınmış dinî şahsiyetlerin (Aziz Theodor) bu bölgedeki faaliyetleri ve Kirmir vadisindeki birçok oyulmuş kaya kiliselerinin varlığı, Hristiyanlığın bölgede geniş alanlara yayıldığını göstermektedir. (Ramsey, 1960, s. 264,266, 268, 270, 271), (Walker, 2001, s. (101-108), (Brown, 1996, 239-242), (Brown, 2006 s. 117-124).

Çalışmanın Yöntemi ve Amacı

Beypazarı'ndaki söz konusu kaya yapılarının, çoğunluğu yukarıda ifade edilen vadilerde özellikle Kirmir vadisinde yoğunlaşmıştır. Çalışmaya dahil edilen bu yapılarının tamamı sit alanı kapsamında olduğu (<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/kulturenvanteri>) ve İnönü'nde olduğu gibi

bazılarındaki saha çalışmaları birçok tehlikeyi barındırmasından dolayı, bunlarla ilgili analizleri yapmakta zorlanıldı.

Bu yönüyle araştırmanın temel problematiğini teşkil eden hususlar, fiziki şartların zorluğu ve güvenlik sıkıntıları, araştırma da dron kullanılarak, tam anlamıyla olmasa da ana hatlarıyla çözülmeye çalışıldı.

Kayabükü ve Bağözü gibi, tırmanması kolay olan ve içerisinde kilise kalıntıları bulunan kaya yapıları daha yakından incelendi. Bu çerçevede diğer bölgelerdeki kaya yapılarıyla karşılaştırma imkânı elde edildi. Diğer taratan, yakından fotoğraf çekilerek, kayaların fiziki yapıları hakkında daha detaylı bilgilere ulaşıldı. Aynı şekilde kaya yapılarındaki mimari öğeler, insan eliyle oluşturulan figürler ve hangi amaçla kullanıldıkları daha yakından anlaşılmaya çalışıldı.

Bu çalışmada yararlanılan kaynaklar oldukça sınırlıdır. Tayfun Köken'nin, Beypazarı Tarih ve Arkeolojisi üzerine yaptığı çalışma daha çok turistik amaçlı rehber niteliğinde bir çalışma olsa da titiz bir araştırmaya dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Beypazarı tarihi ve arkeolojisini dar kapsamda ele almış olmasına rağmen ortaya koyduğu verilerle akademik bir yaklaşım sergilediği dikkat çekmektedir. Bu araştırma, çalışmamızda esas itibarıyla yönlendirici nitelikte olmuştur. Ancak söz konusu çalışma oldukça yüzeysel verileri içermektedir. (Köken, 2000) Bu nedenle Beypazarı kaya yapıları hakkında saha araştırması yapılarak daha detaylı veriler elde dilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan 2000 yılında Orhan Kuntay ve ekibi tarafından VII. Şehircilik Projesi çerçevesinde hazırlanan Beypazarı İlçesi Araştırma Raporları çalışması, Ağırlıklı olarak yakın dönem Beypazarı'nın sosyo-ekonomik ve idari yapısı üzerine geniş katılımlı uzmanlar bir grubu tarafından hazırlanan envanter nitelikli bir çalışma raporudur. Beypazarı'nın Tarih ve Arkeolojisi üzerinde kısa değerlendirilmelere yer vermiş olması ve özellikle İnözü vadisinde bulunan kaya yapılarını çevre-insan ilişkileri bağlamında ele alması çalışmamızda faydalandığımız eserler arasındadır. (Kuntay, 2000).

Peter Brown ve Johal Thamas Wolker'in Kirmir vadisinde yapmış oldukları bir dizi yüzey araştırmalarında bu sahadaki kilise kalıntıları üzerinde yaptıkları çalışmalar önemlidir. Bu yüzey araştırmalarında, Fasil ve Oymaağaç köylerinde bulunan kaya kiliseleri hakkında kısa bilgi vermişlerdir. Yazarların çalışmalarında kullandıkları haritalar (<http://courses.washington.edu/tahirler/>) çalışmamız için yönlendirici olmuştur. Bu bilgiler, çalışmamız açısından ufuk açıcı olmuştur. (Walker, 2001), (Brown, 1996, (Brown, 2006).

W. M. Ramsey'in hazırladığı Anadolu'nun tarihi coğrafyasına ait son derece titizlikle hazırlanmış kitaptan da yararlanılmıştır. Özellikle antik yerleşim yerleri ve kilise alanlarının gösterildiği haritalar çalışmamızda yol gösterici olmuştur. (Ramsey, W. M. 1960).

Son olarak, Anadolu'nun muhtelif coğrafyalarındaki kaya mezarları üzerine yapılan bazı akademik çalışmalardan yararlanıldı. Bu çalışmalar, her ne kadar Beypazarı'nda olduğu gibi yerleşim yeri ağırlıklı kaya yapıları niteliğinde değillerdir. Bu yapılar baha çok nekropol alanı içinde mimari stillerin ön plana çıktığı kaya mezarları bağlamında ele alınmış olsalar da Beypazarı coğrafyasına yakın olmaları ve bazı benzerliklerden dolayı buralardaki kaya yapılarıyla mukayese imkânı elde edildi. (Kortanoğlu, 2006), (Karakan, 2024), (Dökü, 2008).

Bu çerçevede, yukarıdaki çalışmalarda ifade edilen Beypazarı kaya yapıları üzerinde kısmi bilgeleri daha da genişleterek ve saha araştırmalarıyla birlikte akademik bir çalışma ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma yapılan sahalar bir harita üzerinde işaretlenerek, kaya yapılarının olduğu jeolojik ve coğrafi yapılar da gösterilmeye çalışılmıştır (Harita1).

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapılarının Genel Özellikleri

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapıları, Yerleşim Alanları, Mezarlar, Kiliseler

Çalışmamıza esas teşkil eden kaya yapıları, halk arasında mağara olarak ifade edilse de kavramın oldukça geniş anlamları söz konusudur. Bu çalışmada, daha çok doğal yapıları ifade eden mağara yerine insan eliyle oluşturulmuş kaya yapılarını kullanmayı tercih ettik.

Anadolu'daki kaya mezarları ile ilgili çalışmalar bir hayli fazladır. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu kaya oyuklarını nekropol alanı olarak addedip, mezarların yanı sıra, insanların ölü gömme geleneklerini, yerleşme, sığınma ve ibadet mahalli olarak kullanımlarını da değerlendirilmeye tuttukları görülmektedir. (Kortanoğlu, 2006), (Karakan, 2024), (Dökü, 2008) Hatta bu alanlarda sosyal ve ekonomik hayatın varlığına dair pek çok kalıntıların varlığı tespit edilmiştir. Yakın zamanlara kadara birçok kaya mezar yerlerinin, gündelik işler için kullanıldığı da dile getirilmiştir. (Karakan, 2024, s. 48), Her şeyden önce, insan hayatının söz konusu özelliklerinin yerleşik hayatta da var olması, kaya yerleşmelerinde görülmesinden daha olağan bir durum olmaması gerekiyor.

Kaya yapılarının elle oyulanların yanı sıra, doğal olanlarının da var olduğunu düşünmek gerekiyor. Anadolu'daki birçok kaya oyukları, Beypazarı'nda görüldüğü gibi doğal olan mağaralarla, insan eliyle oyulan kaya yapıları iç içedir.

Beypazarı kaya yapılarının mimari özellikleri hemen hemen aynıdır. Kaya yapıları genel itibarıyla, oda şeklinde olup, odaların yüksekliği 2.5 metreyi geçmemektedir. Bu odaların alanı ise, 3-5 insanın barındıra bileceği 6 metrekareyi geçmemektedir. Bazı yapıların odaları yatayına birbiriyle bağlantılı olurken, bazılarında dikeyine 2 hatta 3 katlı olanları da vardır. Bir kısım kaya yapılarının ağız; kare, dikdörtgen ve düzgün olmayan veya doğal oluşum biçimindedir. Diğer taraftan, özellikle vadilere bakan kaya yapılarının, vadiye açılan pencereleri dahi vardır.

Kırbaşı beldesindeki kaya yapıları diğerlerine göre hem sayıca fazla hem de sosyo-ekonomik hayatı yansıtan mimari izlerin varlığına rastlanılmıştır. Üzüm sıkma mahalleri, aşağıdan yukarıya çekilen betondan yapılmış su boruları dikkati çekmektedir. Diğer. Bir farklılık da İnözü kaya yapılarında görülmektedir. Burada özellikle doğal mağalar kuş yuvalarının bulunduğu alanlar olarak görülürken, kuş çeşitliliğini de yansıtmaktadır.

Beypazarı Kaya Yapılarının Diğer Kaya Yapılarıyla Mukayesesi

Üzerinde çalışılan Beypazarı bölgesindeki kaya yapıları, esas itibarıyla yerleşim ve barınma yerleridir. Bununla birlikte, az da olsa yukarıda ifade edildiği gibi yerleşimle birlikte, buralarda hayat süren insanların, bu alanları mezar ve tapınak olarak kullandıkları görülmektedir. Gerçi, Beypazarı'nda mevcut olan kaya oyukları, aynı coğrafyada bulunan Frigya bölgesindeki birçok kaya mezarları ve yerleşim yerleri kadar mimari stillere sahip değildir. Frig kaya mezarlarında cephe mimarisi ön plana çıkarken, kemer ve nişli vasıfları belirgin bir vaziyettedir. (Kortanoğlu, 2006, s. 32, 33, 65-69) (Karakan, 2024, s. 49).

Beypazarı'ndaki kaya mezarlarının, Frig kaya mezarlarıyla en belirgin ortak özelliği, oda mezarlarının benzer olmasıdır. (Kortanoğlu, 2006, 29-33) Ancak Beypazarı oda mezarlarının mimarisi basit basit olup, Frig odalı kaya mezarlarındaki gibi, cephe mimarisi, kaya yapıları içerisinde çukurlar ve lahit görünümlü mezar yapıları bulunmamaktadır. Buna rağmen Beypazarı kaya mezarlarındaki odalarda niş ve yatakların varlığı, ana kaya girişlerinin kare ve dikdörtgen şekilde oyulmuş olması, Frig mezar geleneğiyle ortak özelliklerin bulunduğunu göstermektedir. (Resim 2,3,5,7).

Paphlagonya bölgesinde yaygın olarak görülen düz damlı kaya mezarlarının, Beypazarı'ndaki bazı kaya yapılarıyla mimari benzerlikler söz konusudur. Bağözü, Fasil, Oymaağaç ve Kırbaşı köylerindeki kaya yapıları genel itibarıyla düz damlı olup, (Resim 3,5,7) Paphlagonya'daki, Asarcık, Alaca ve Güvercinlik mezar yapılarıyla benzerlik göstermektedir. (Dökü, s. 19, 2008, Resim, 21, 22, 24, 25, 27).

Bu çalışmada değerlendirmeye tabi tutulan kaya yapıları, basit mimari yapıya sahip oldukları gibi, doğal formlu özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada, kaya odaları değerlendirilirken çoğu zaman belirli bir mimari stili ön plana çıkarmakta zorlanılmıştır. Yine de bu yapıların geometrik özellikleri, duvarlarda bulunan ikonografik resimler ve sıvama izleri veya dışarıyla olan konumları ve odalar arasındaki bağlantı yolları vurgulanmaya çalışılmıştır.

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapıları

Beypazarı'ndaki kaya yapıları, Türk yerleşimi öncesi Lagania diye ifade edilen kayalık alanlarda ve suların oluşturduğu vadi alanlarda yoğunlaşmıştır. Diğer ifadeyle Kirmir, İnözü ve Kırbaşı (Orhut) vadileri kaya yapılarının en sık görüldüğü coğrafyadır.

İnözü Kaya Yapıları

Beypazarı merkezinin kuzey-batısında bulunan İnözü vadisinin jeolojik oluşumu, dönemi, 4. Zaman'ın Tersier aşamasındaki yaşlı formasyonlarda kalmıştır. Bölgedeki volkanik faaliyetlerle sedimanter yumaşak kaya oluşumunu artırmıştır. Vadideki kaya mağaralarının kullanım dönemi, Friglere kadar uzanmaktadır. Vadi, her iki yakasındaki doğal bitki örtüsü ve endemik kuş çeşitliliği ile bütünleşmiş bir görünüm arz etmektedir. (Kuntay ve Ark. 2000, s. 25). İnözü kaya oyukları kalıntıları dikkate alındığında; kaya yerleşim mahalli, kaya mezar yeri, kaya kiliseleri ve kuş yuvaları olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Aklanoğlu, 2005, s.218).

İnözü'nde bulunan kaya yapıları genellikle insan eliyle oyularak meydana geldiği rahatlıkla görülebilmektedir. Kaya duvarlarındaki sıva izleri belirginliğini korumaktadır. Odalardan vadiye bakan pencereler açılmış vaziyettedir. Hatta hatıl ve duvar örgülerinin kalıntıları hâlâ mevcuttur. Benzer bir şekilde kaya yapılarının içlerindeki zeminlerin insan eliyle oluşturulan mezar anıtları da görülebilmektedir. Keza mezarların bulunduğu mahallerde, Bizans dönemi kilise kalıntılarına da rastlamak mümkündür. (Kuntay ve Ark. 2000, s. 25)

Kırbaşı Kaya Yapıları

Beypazarı'nın güneyinde ve Mihalıcık sınırına yakın bir coğrafyada yer alan Kırbaşı beldesi, batısında yaklaşık 1 km uzunluğunda Ohrut Vadisi olarak bilinen kanyonda, iki ana bölgede yoğunlaşmış 40'ın üzerinde kaya yapıları bulunmaktadır. (Bak. Resim 1) Bu yapıların çoğu doğal olmayıp insan eliyle oluşturularak çok amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Önemli bir kısmı yerleşim yeri olarak belirlenen kaya yapılarının ibadet yeri olan kilise, üzüm sıkma alanı ve mezar yeri olarak kullanıldığı görülmektedir. Bazı alanlarda çok katlı ve birbiriyle bağlantılı yerleşim mahalleri, aşağıdan yukarı katlara, dış duvarlar üzerinden taşıma amaçlı beton borular inşa edildiğine dair izler görülmektedir. Bu yapı unsuru, muhtemelen tarımsal faaliyetlerle ilgili olmalıdır. Frig, Roma ve Bizans dönemine ait olduğu düşünülen çok amaçlı bu kaya yapıları, dikdörtgen ve kare şekilde oyularak yerleşim yeri haline getirildiği anlaşılmaktadır. Birçok odada sıva izlerine rastlanılması yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Kilise ise, tonozlu mimari yapı halinde oyulmuş olup, duvarlarında kubbe görümlü nişlerle yaşam alanı oluşturulmuştur. (Köken, 2014, s. 21) , (Resim 2).

Bağözü Kaya Yapıları

Beypazarı'nın güney-batısında bulunan Bağözü köyünün yanı başında bulunan ve köyü tepeden gören bir mevkideki yaklaşık 200 metre boyunda 20 metre boyundaki bir kaya kitlesine oyulmuş kaya yapıları mevcuttur. Bu yapılar esasen bir yerleşim yeri olarak

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapıları, Yerleşim Alanları, Mezarlar, Kiliseler

kullanılmış olup, yan yana dizilmiş odalar halinde, birbirine geçişken özelliklere sahiptir. Odaların içinde muhtelif boyutlarda nişler bulunmaktadır. Ayrıca, kalıntılardan anlaşıldığına göre, burada bir kilise yapısının varlığı söz konusudur. Mevcut mimari kalıntılardan hareketle kilisenin kemerli bir kapısı ve tonozlu bir mimari stile sahip olduğu düşünülmektedir. Bu yerleşim alanında bulunan seramik parçalarından, söz konusu kaya yapılarının Geç Roma-Bizans dönemi yerleşim sahalarından olduğu söylenebilir. Köken, 2014, s. 26), (Resim 3).

Fasıl Kaya Yapıları

Beypazarı'nın güneyinde Kirmir vadisi üzerinde bulunan Fasıl köyü, Roma dönemi yerleşim alanlarından biridir. Köyün 1 km. yakınındaki Maltepeören yeri dik bir tepe üzerine kurulmuş olup, bulunan seramik parçalarından Roma dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Köyün yakınındaki Kavak Dersi boyunca uzun bir kayalık alanda insan eliyle oyulmuş yerleşim amaçlı kaya yerleşim odaları mevcuttur. Odalar kare ve kubbemsi mimari stilde oyularak korunaklı bir yapı haline getirilmiştir. Bununla birlikte odaların aynı zamanda mezar yerleri olabileceğini akla getirmektedir. (Köken, 2014, s. 33) (Resim 4).

Oymaağaç Kilise Yapıları:

Kiliseler alanı olarak bilinen bölgede, Oymaağaç köyüne yakınlarında bir tepe üzerinde bulunan kaya yapıları çok katlı yerleşim alanı ve buraya bağlantılı bir kilise kalıntısı bulunmaktadır. Üç kattan meydana gelen yerleşim yapısının girişinde bir oda, girişin üstünde yine büyük bir mekân ve bu mekâna bağlı dört oda mevcuttur. En üst katta ise, bu odalara bağlı kilise bulunmaktadır. Katların hepsinde vadiyi gören pencereleri mevcuttur. Köken, 2014, s. 45) (Resim 6).

Kayabükü/Kilise Yapıları:

Kayabükü köyündeki kaya kiliseleri, Kirmir vadisi üzerindeki Roma döneminin Konstantin-Kudüs ana yolunun üzerinde olup, yine kiliselerin yoğun olduğu Tahirler köyünün 4 km kuzeyindedir. Çok katlı yerleşim mahalli olduğu anlaşılan söz konusu kaya yapılarındaki odalar birbirleriyle bağlantılıdır. Bu yapılarda dikkati çeken en önemli yer, Bizans dönemine ait kilise kalıntılarıdır. Tonozlu mimari stil özelliği gösteren kilise duvarlarında, tahrip olsa da ana hatlarıyla özelliğini koruyan ikonografik figürler varlığını korumaktadır. (Köken, 2014, s. 51) <http://courses.washington.edu/tahirler/> (Resim 7,8,9).

Sonuç

Beypazarı coğrafyasındaki jeolojik oluşumların meydana getirdiği kaya yapıları, bu coğrafyada geçmiş dönemlerde yaşamış toplulukların asırlar boyunca, insan-çevre ilişkileri sürecini yansıtmaktadır. Bu coğrafyanın toplulukları, söz konusu yapıları, yerleşim alanı, ibadetlerini yaptıkları dini mekanlar, mezar yerleri ve sosyo-ekonomik faaliyetlerini sürdürdükleri, hayvan barınağı, tarımsal ürünlerin saklandığı alanlar olarak kullanmışlardır.

Bu çalışmada, insanların bu kayaları oymaya zorlayan nedenler ortaya koyulurken (iklim, güvenlik, inanç ve ekonomik şartlar) kaya yapıları dışı yaşantılarla, kaya yapıları yaşantılarını mukayese etme imkânı da sunulmuştur.

Diğer taraftan, Anadolu'nun farklı bölgelerinde var olan benzer kaya yapıları ile, özellikle Friglerin önemli merkezlerindeki kaya mezarlarıyla, Beypazarı'nda olanları mukayese imkânı da söz konusudur. Beypazarı kaya yapılarında mimari stilin, diğer coğrafyalardaki kadar gelişmiş olmayıp basit olduğu, buna mukabil az da olsa ortak yönlerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Orta Anadolu'daki Frig kaya mezarlarındaki mimari stili gelişmiş bir görünüm arz etmektedir. Bu durum aynı coğrafyada kurulan Roma ve Bizans medeniyetlerine de intikal ederek, benzer işlevlerini devam ettirmişlerdir.

Çalışma, Beypazarı ve çevresinde geçmiş devirlerde yaşayan toplulukların, vadi, tepelik ve dağlık alanların dışında, kaya yapılarında sosyo-ekonomik ve kültürel hayatlarının var olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu yaşayış tarzını zorlayan şartların; güvenlik ve iklimsel değişimlerden kaynaklanacağı gibi, inançlarını yaşayabilme ve ekonomik hayatlarını sürdürebilecekleri alanlar olabileceği de düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu kaya yapıları, bir nevi farklı bir hayat tarzının oluştuğu mekân ve mahaller olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Aklanoğlu, F. (2005). “İnözü Vadisi’nin Koruma Kararlarının İrdelenmesi”, Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu, 8-10 Eylül., SDÜ, Isparta, s. 218.
- Brown, P. (1996). “Beypazarı Tahirler Köyündeki Kiliseler Üzerine Alan Çalışması” *XV. Araştırma Toplantısı 1*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 239-242.
- Dökü, F. E. (2008). *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya.
- Brown, P. (2006). “Chorotope: Theodore of Sykeon and his Sacred Landscape,” in A. Lidov, ed., *Hierotopy: Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia* (Moscow: Indrik, 117-124.
- Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1990.
- Karakan, H. E. (2024), *Anadolu’da Hellenistik Dönem Tapınak Cepheli Kaya Mezarları*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Kaya, A. M. (2012). “Keltler’in Anadolu’ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*: 10, Güz, Sayı: 13, s., 1-16.
- Köken, T. (2014) *Beypazarı İlçesi Araştırma Raporları*, Ankara.
- Kuntay, K., Kaplan, H., Aşık, D., Yonca, A., Atik ve Kırsacıoğlu, O., (2000). *Beypazarı İlçesi Araştırma Raporları* (Proje Sorumluları) Ankara.
- Umar, B. (1993). *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul.
- Özgüç, T. (1945). “Beypazarı Çevresinden Getirilen Testi ve Damga Mühür”, *Belleten*, Ankara, Sayı. 34, s. 291.
- Ramsey, W. M. (1960), (Çev. Mihri Pektaş), *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, MEB Yay. İstanbul.
- Süavi, A., (2005). Emiroğlu, K., Ömer Türkoğlu ve Özsoy D. E., *Küçük Asya’nın Bin Yüzü* Ankara, Dost Kitabevi, Ankara, s. 125.
- Sevin, V. (2006) *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, TTK, Ankara, s.6.
- Şener, Y. (1976). *Beypazarı Tarih ve Bugün*, Beypazarı.
- Tezcan, B. (1956). “Nallıhan-Beypazarı Çevresinden Getirilen Kaplar Hakkında” *Belleten* Ankara, Sayı 79, s. 343-345.
- Vardar, E. L. (2005). “Galatya Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri, Yüzey Araştırmaları: Ankara İli”, *24. Araştırma Toplantısı*, C.2, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara. s., 79-100.
- Vardar E. L. (1996) ve Vardar, A. N. (1996). “Galatya Bögesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması Ankara İli”, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s., 245-279.
- Vardar, E. L. (2006) “*Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Eskişehir İlleri*”, *24. Araş Sonuçları Toplantısı*, C. 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara. s. 455-459.

Beypazarı ve Çevresindeki Kaya Yapıları, Yerleşim Alanları, Mezarlar, Kiliseler

Walker, J. T. (2001). “The Tahirler Project (Beypazarı Province); Preliminary Report for 2001 Season, s. 101-108; Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

[http:// courses.washington.edu/tahirler/](http://courses.washington.edu/tahirler/)

<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/kulturenvanteri>

RESİMLER



Resim 1. Kırbaşı Orhut vadisindeki mağaraları



Resim 2. Orhut vadisinde kayaya oyulmuş kilise yapısı.



Resim 3. Bağözü köyü kaya yerleşim alanı



Resim 4. Fasıl Köyü mağaraları



Resim 5. Fasıl Köyü mağaralarında bir yerleşim odası ve odada oturma yeri



Resim 6. Oymağaç köyündeki Kilise mağaraları



Resim 7. Kayabükü mağaralarındaki kilise



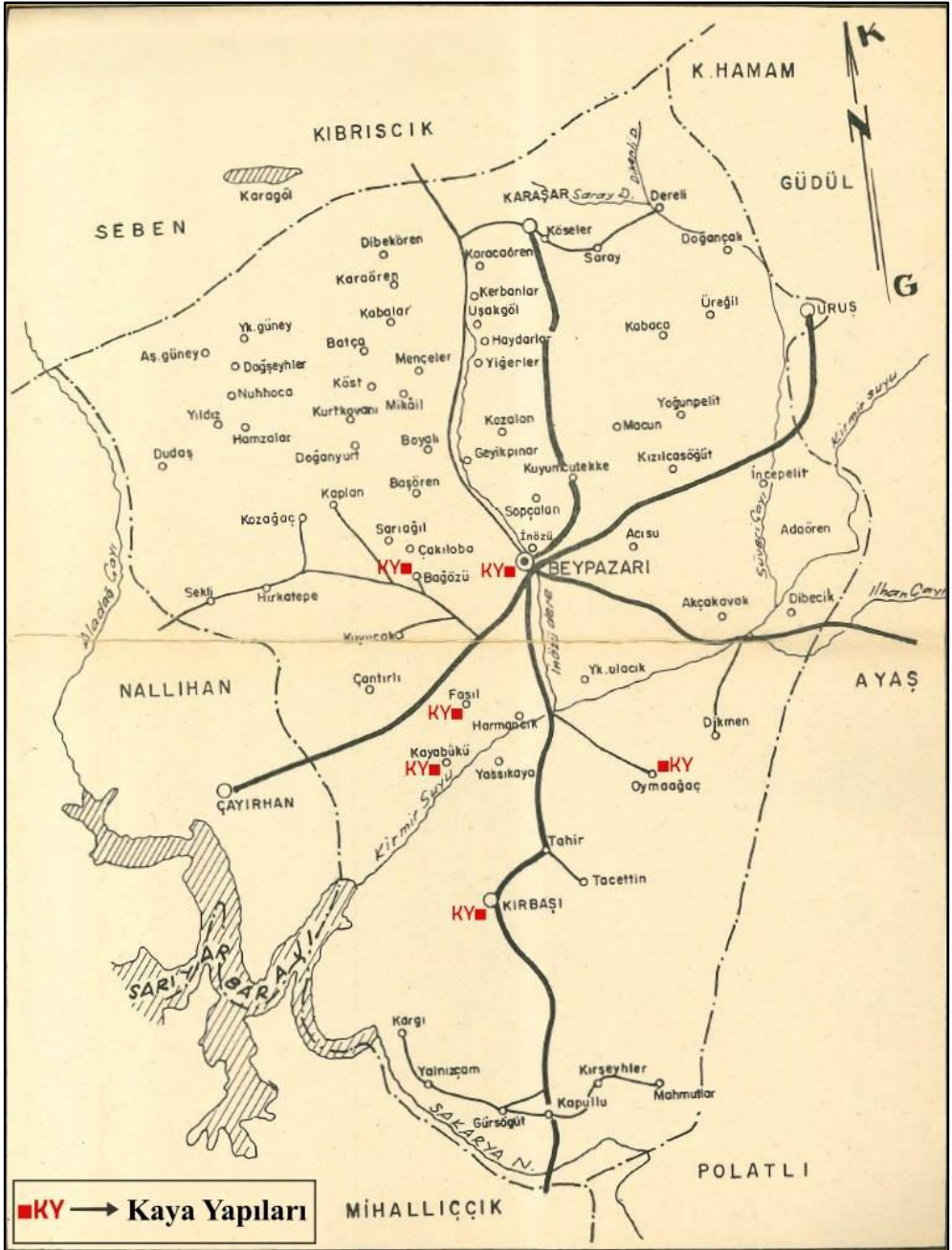
Resim 8. Kayabükü mağarasındaki kilise duvarındaki ikonalar.



Resim 9. İnözü vadisi



Resim 10. İnözü vadisi kaya mezar ve yerleşim mahalleri.



Harita 1. Beypazarı Haritası.